

## Araştırma Makalesi

# Türkiye’de Kibrit İnhisarı ve Karşılaşılan Bazı Sorunlar (1924-1946)

Ebru Usta\*

(ORCID: 0000-0001-9971-1272)

Makale Gönderim Tarihi

22.11.2023

Makale Kabul Tarihi

21.12.2023

### Atıf Bilgisi/Reference Information

**Chicago:** Usta, E., “Türkiye’de Kibrit İnhisarı ve Karşılaşılan Bazı Sorunlar (1924-1946)”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 9/1 (Mart 2024): 771-797.

**APA:** Usta, E. (2024). Türkiye’de Kibrit İnhisarı ve Karşılaşılan Bazı Sorunlar (1924-1946). *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 9 (1), 771-797.

### Öz

Osmanlı Devleti’nden devralınan inhisar (tekeli) uygulamaları ekonomik kalkınmaya katkı sağlamak, istihdamı artırmak ve yerel ekonomileri canlandırmak gibi gerekçelerle cumhuriyetin ilk yıllarında da önemini korumuştur. İnhisar gelirleri genel bütçenin önemli bir kısmını oluşturmuştur. Cumhuriyet’in kurucuları Türkiye’de kibrit sanayii kurma konusunda kararlı olmuşlar Türkiye’nin kibrit inhisarı ile kibrit üretimi alanında önemli adımlar atmışlardır. Bu çalışmada cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren kurulan kibrit inhisarı ve karşılaşılan sorunlar (1924-1946) ele alınacaktır. Çalışmanın temelini oluşturan ve kibrit inhisarının Türkiye’deki gelişiminde çok önemli bir yer tutan yabancı sermayeli The American Turkish Investment Corporation isimli şirket karşımıza çıkmaktadır. Türk Hükümeti ve bahsi geçen şirket arasında yapılan 10 milyon dolarlık istikraz akdiyle kibrit inhisarı işletmesinin adı geçen şirkete devredilmesine karar verilmiştir. Bu dönemde bir merkez bankası kuruluşu hazırlığında olan hükümet, bankanın sermayesinin önemli bir bölümünü bu

---

\* Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, T. C. Tarihi Bilim Dalı, Türkiye, y026012019@sakarya.edu.tr.

MA Candidate, Sakarya University, Institute of Social Sciences, Discipline of the History of Turkish Republic, Turkey.

inhisar karşılığında alınan kredi ile karşılamıştır. Osmanlı Devleti'nde ilk uygulamalarına başlanan kibrit inhisarının Cumhuriyetin ilk çeyrek asırdaki seyri The American Turkish Investment Corporation şirketi özelinde incelenerek araştırma konusuna ilişkin literatürdeki eksiklikler; zabıt cerideleri, resmi gazete, meclis tutanakları, gazeteler, Türk-Amerikan arşiv belgeleri ve dönemin süreli yayınları temel kaynak teşkil edecektir.

**Anahtar Kelimeler:** Kibrit, İnhisar, Türkiye Cumhuriyeti, Tekel, Kibrit Şirketi.

### **The Monopoly of Matches in Turkey and Some Problems Encountered (1924-1946)**

#### **Abstract**

Monopoly practices inherited from the Ottoman Empire maintained their importance in the first years of the republic for reasons such as contributing to economic development, increasing employment and revitalizing local economies. Monopoly revenues constituted a significant part of the general budget. The founders of the Turkish Republic were determined to establish the match industry in Turkey and took important steps in the field of match production with Turkey's match monopoly. With its match monopoly, Turkey has accomplished significant developments in match production. The focus of this study is limited to match monopoly in Turkey and the challenges encountered (1924-1946) and studied under this term. The American Turkish Investment Corporation, a foreign capital company forms the basis of the study and has an important role in establishing the match monopoly in Turkey. A \$10 million loan agreement was signed between the Turkish government and The American Investment Corporation and it was decided that the exclusive match business would be transferred to the company. During this period, the government was preparing to establish a central bank that used the loan to fund a sizable portion of the bank's capital in exchange for this monopoly. The process of match monopoly, which was first introduced in the Ottoman Empire during the first quarter century of the Republic of Turkey, was studied especially for the American Turkish Investment Corporation, and the shortcomings of the literature on the research subject were considered. The main sources are official gazettes, Congressional proceedings, newspapers, Turkish-American archival documents, and magazines from this period.

**Keywords:** Matches, Monopoly, Turkish Republic, Economy, Industry, Monopoly Company.

## Giriş

Türkiye’de inhisar<sup>1</sup> sistemi ilk olarak Osmanlı Devleti döneminde devlet geliri elde etmek için uygulamaya konulmuştur. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti dağılmayı önlemek için bir dizi reform gerçekleştirmiştir. İdari ve sosyal reformların Tanzimat ve Islahat Fermanlarının yanı sıra bütçe açıklarını azaltmak için klasik vergi artırımları gerçekleştirilerek iç ve dış borçlanma yöntemlerine başvurulmuştur. Her alanda gelişme gösteren Avrupa sanayisi karşısında Osmanlı Devleti’nin üretim yapısı rekabet edemeyecek duruma gelmiş, topraklarının sanayi üretimi yapan fabrikalar ile tanışması ise Avrupa ülkeleri ile yapılan ticari anlaşmalar sonucunda olmuştur.<sup>2</sup> Borçlarını ödeyemeyecek durumda olan Osmanlı Devleti, inisiyatifi altında bulunan birçok inhisar gelirlerini, Düyun-u Umumiye ve kapitülasyonlar aracılığı ile yabancı sermayeye bırakmak zorunda kalmıştır.<sup>3</sup> Osmanlı Devleti’nde ilk inhisar uygulaması 1829 yılında afyon inhisarı ile gerçekleşmiştir. ancak İngiltere’nin baskısı sonucunda bu uygulama kaldırılmıştır. Daha sonra tuz, tömbeki, barut, tütün gelirleri 1862 yılında bir kararname ile devlet inhisarına girmiştir.

Osmanlı Devleti’ne ilk kibrit Tanzimat yıllarında gelmiştir. Bu dönemde kibrit üretimi ile ilgili birçok girişimde bulunulmuştur. Osmanlı Devleti’nde kibrit imtiyazı talebi konusunda ilk ciddi girişim İstanbul’un Sarıyer Büyükdere mevkiinde bir fabrika kurmak ve imtiyazı almak üzere, Mösyö İzidor Krikon tarafından gerçekleştirilmiştir.<sup>4</sup> Modern anlamda bir fabrika açılması için ve kibrit imtiyazının bir kişiye özel devredilmesine yönelik girişim ise 1889 yılında olmuştur. Espiraki Esani Efendi isimli bir kişi kibrit fabrikalarının imtiyazının kendisine

<sup>1</sup> “İnhisar” terimi Arapçadan dilimize geçmiş olup “tekeli, tek satıcı” anlamında “bir malı veya işi, başkası yapmamak üzere, yalnızca belirli bir kişiye veya kuruma verme” anlamına gelmektedir. “Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2015, s. 504.

<sup>2</sup> Önder Deniz, Hüseyin V. İmamoğlu, “Sinop Kibrit Fabrikası”, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Özel Sayı: 2, (2016), s. 100.

<sup>3</sup> Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990, s.93.

<sup>4</sup> Fatma Doğruel, A. Suut Doğruel, *Osmanlı’dan Günümüze Tekel*, Yay. Haz. Nihal Öztekin, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 123.

devredilmesini istemiştir.<sup>5</sup>

Espiraki Efendi ile yapılan anlaşma kapsamında 28 Ekim 1889 yılında kurulan şirket “Osmanlı Kibrit Şirketi” adını almıştır.<sup>6</sup>

Anlaşma gereğince kibrit fabrikasının inşaatı Küçükçekmece’de başlamıştır. Mart 1898’de fabrika faaliyete geçmiştir. Fabrikada günde 15 sandık kibrit üretilmiştir. Her sandıkta 7.200 kutu ve her kutu 50 kibrit çöpü içermektedir. Fabrikada 100’e yakın işçi ve 50 ‘ye yakın memur çalışmıştır.<sup>7</sup> Fabrika yaklaşık bir yıl kadar faaliyet gösterebilmiştir. Bir süre sonra üretimin durması ve şirketin sözleşmeden doğan diğer yükümlülüklerini yerine getirmemesi nedeniyle devlet sözleşmeyi geçersiz saymış ve fabrikayı kapatma kararı almıştır. Kibrit üretimine olan yoğun talep ve isteğe rağmen yerli üretim pratikte gerçekleştirilememiştir.<sup>8</sup> Sonraki süreçte 1908’de Meşrutiyet hareketine öncülük eden İttihat ve Terakki’nin milli iktisat düşüncesi doğrultusunda benimsediği yeni ekonomi politikaları kapsamında kibrit, gümrük vergisine tabii olarak, ithal edilmek suretiyle ticareti yapılan mallar arasına alınmıştır.<sup>9</sup>

Birinci Dünya Savaşı’nın başlaması İttihat ve Terakki Hükümeti’ne uzun zamandır beklediği fırsatı vermiştir.<sup>10</sup> Savaş sırasında ekonomik durum nedeniyle hükümetin gelir artırıcı önlemleri kapsamında kibritin vergilendirilen ürünler arasında olması sebebiyle yeni önlemler gerekmiştir. Savaş şartları, Osmanlı Devleti ekonomisini her açıdan zor duruma düşürdüğünden hükümetin dikkate aldığı ilk gelir artırıcı tedbirlerin başında, vergi matrahını artırmak olmuştur. 12 Mart 1917’de kabul edilen Bütçe Kanunu’nun altıncı maddesi gereğince hükümete kibrit, oyun kartları, sigara kağıdı, şeker, petrol, çay ve kahveye tüketim (istihlak) vergisi koyma yetkisi verilmiştir. Hükümet, diğer bazı

<sup>5</sup> Şenay Atam, “Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Osmanlı Kibrit Fabrikası ve Nizamnamesi”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 22, s. 297.

<sup>6</sup> F. Hasan Arol, “Türkiye’de Kibrit Sanayiinin Gelişimi Işığında İktisadi Siyaset ve Düşüncenin Dönüşümü”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S: 16, Güz 2004, s.110.

<sup>7</sup> BOA, MV, 73/36, 26 Cemaziyelahir 1310/12 Ocak 1893.

<sup>8</sup> İmamoğlu, Deniz, a.g.m., s. 101.

<sup>9</sup> Ayşe Eryaman, “Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türkiye’de Kibrit Fiyatlarının Cumhuriyet Gazetesi Sütunlarına Yansımaları (1924-1943)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies XX/41 (2020-Güz/Autumn)*, s. 625.

<sup>10</sup> Zafer Toprak, *Milli İktisat- Milli Burjuva*, İstanbul 1995, s.38.

maddelerde olduğu gibi 4 Ekim 1917’de kibrit üzerine de istihlak vergisi koymuştur. Böylelikle, yurt içinde tüketilmek üzere imal veya ithal edilen, elliden altmışa kadar kibrit içeren her kutudan 5 para, kibrit yerine geçen her türlü aletin bir adedinden de 25 kuruş istihlak vergisi alınması hükümetçe öngörülmüştür. Kararnamede, kibritin tamamının yurt dışından ithal edilmesi nedeniyle gümrükte vergi tahsilatının sorun teşkil etmediği belirtilmektedir. Bununla birlikte kibritlerin yurt içinde üretilmesi mümkün görüldüğü için yönetmelikte buna dair bir hüküm de yer almıştır. İttihat ve Terakki Hükümeti kibrit istihlak vergisini de sigara ve oyun kağıtları gibi bandrol usulü ile toplamayı hedeflemiştir.<sup>11</sup>

Osmanlı Devleti asırladır kötü giden ekonomik durumu sebebiyle Birinci Dünya Savaşı sürecinde tamamen tükendiği ve güçsüz duruma düştüğü için borç almak durumunda kalmıştı. Osmanlı ekonomisi, kapitülasyonlar, dış borçlar ve Düyun-u Umumiye’nin uygulamaları ve savaş boyunca izlenen mali politikalar nedeniyle her geçen gün içinden çıkılması zor bir duruma düşmüştü.<sup>12</sup> Bunun neticesinde Milli Mücadele dönemine gelindiğinde ülkenin önemli gelir kaynaklarından biri olan kibrit tüketim vergisi, savaş durumunun maddi ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir yere olmuştu. Mustafa Kemal Paşa’nın emriyle Heyet-i Temsiliye tarafından Osmanlı Bankaları, Düyun-u Umumiye’ye Reji idare gelirlerine el konulmuştur. Anlaşma gereğince Düyun-u Umumiye, toplanan vergileri savaştan sonra ödenmek üzere milli mücadeleye devretmiştir. Böylece idarenin elinde olan devlet inhisarları dolaylı olarak milli mücadeleye devredilmiştir. Milli Mücadelenin ardından 17 Şubat 1923’te İzmir İktisat Kongresi’nde inhisarların önlenmesi veya yabancılara verilmemesi ayrıca reji idaresinin kaldırılması istenmiştir. Lozan müzakerelerinde de Düyun-u Umumiye'nin kaldırılmasıyla birlikte inhisarlar tekrar devlet kontrolüne geçmiştir.<sup>13</sup>

Birinci Dünya Savaşı sonrası ise ilk kibrit fabrikası/imalathanesi özel teşebbüs tarafından 1922’de Kırıkkale’nin Keskin ilçesinde kurulmuş, ilk

<sup>11</sup> Arol, a.g.m., s.109-110.

<sup>12</sup> Müderrisoğlu, a.g.m., s. 93.

<sup>13</sup> Sinan Demirbilek, “Tek Parti Döneminde İnhisarlar (1923-1946)”,ÇTTAD, XII/24, (2012/Bahar), s.204.

kibritler 1923'te satışa sunulmuştur. Bir hayli ilkel koşullarda üretim yaparak Ankara ve çevre illerin kibrit ihtiyacını karşılamaya çalışan imalathanenin ayakta kalabilmesi için mecliste çeşitli girişimler olmuşsa da 1924'te kibritin tekel haline gelmesiyle söz konusu fabrikanın da faaliyeti durmuştur.<sup>14</sup>

### **Türkiye Cumhuriyeti'nde Kibrit İhisarı Uygulamaları**

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde kibrit, ekonomik kalkınma hedefleri kapsamında ülkede sanayisi kurulmak istenen bir ürün olmuştur. Ancak, bu girişimleri yurt içinde yürütecek grupların ve sermayenin olmaması, dış kaynaklardan yararlanılmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu nedenle, Cumhuriyet'in inhisar uygulamaları, dönemin zorlu ekonomik koşullarının bir gereği olarak görülmüştür.<sup>15</sup>

Türkiye'de cumhuriyetin ilanından sonraki ilk yıllarda kibritin inhisara bağlanması, ülkeye yeni gelir kaynakları yaratmak için uygulanan ekonomik politikalarından biridir.<sup>16</sup> Ülkede yerli üretimi arttırmak ve fabrika kurma girişimlerini hızlandırmak amacıyla sanayi sektöründe çalışmalara başlanmıştır. Sanayi altyapısındaki yetersizlik nedeniyle, ülkede fabrikalar inşa etmek için dış kaynaklardan yararlanma ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu sebeple yabancı şirketlerle ortaklıklar kurulmuştur.<sup>17</sup> Ülkede tek kişiye veya kuruluşlara her türlü ticari imtiyazı getiren inhisar uygulamaları o dönemin yabancı işletmeleri için oldukça kârlı olmuştur.<sup>18</sup> Bu dönemde kurulan ilk inhisarlardan biri de kibrit inhisarıdır.<sup>19</sup>

### **Ozin/ Flanders-Sogalfor Şirketi Dönemi**

Cumhuriyetin ilanından sonra, kibrit üretimi, ithalatı ve satışı 20

<sup>14</sup> Dr. Mutlu Kaya, Dr. Cevdet Yılmaz, "Sanayide Yer Seçimini Etkileyen Faktörlere Bir Örnek: Türkiye Kibrit İhisarı ve Sinop Kibrit Fabrikası", *Doğu Coğrafya Dergisi*, Cilt 21, Sayı 35, Haziran 2016. s.109.

<sup>15</sup> Yalçın Acar, *Tarihsel Açından Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963)*, V. Baskı, Vipaş A.Ş., Bursa, 1999, s.27.

<sup>16</sup> TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: II, C. 7, Birleşim: 12, 15.3.1924, "1340 Senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu Layihası", s.1.

<sup>17</sup> Deniz, İmamoğlu, a.g.m., s.103.

<sup>18</sup> Yurtoğlu, Eğilmez, a.g.m., s.1069.

<sup>19</sup> Kaya, Yılmaz, a.g.m., s.107.

Nisan 1924'te çıkarılan 490 sayılı Bütçe Kanunu'nun sekizinci maddesi ile devlet inhisarına alınmıştır.<sup>20</sup> İlgili kanunun sekizinci maddesi, inhisarın hükümetin kontrolü altındaki kişi ya da şirketler aracılığıyla işletilmesine izin vermektedir.<sup>21</sup>

Dönemin Türk Hükümeti de kısa vadede kibrit ithalatının devredileceği bir şirket tarafından kurularak ve sözleşme bitiminde de hükümete devredilecek *şekilde* bir fabrika inşaatı şartıyla uzun vadede iç tüketimi yerli üretimle karşılamayı hedeflemiştir. 490 sayılı Kanun'un yürürlüğe girmesinden sonra hükümet, kibrit inhisarını devretmek için uluslararası bir ihale açmıştır.<sup>22</sup> 1924 yılında Maliye Vekâleti tarafından açılan ihaleye on dört firma katılmıştır. Kibrit üretim, ithalat ve satışının inhisar idaresi altına alınması için açılan ihaleyi, 8 Aralık 1924'te Belçikalı **S.A. Usines Allumelere de Flanders/ Ozin- Allumetier de Flandre S.A** isimli küçük ve yeni bir işletme olan şirket kazanmıştır. Kısa bir süre sonra, adını **Sogalfor**, (Societe General Allumelere et Forestiere) olarak değiştiren şirket, kibrit fabrikası açma taahhüdü ile Türkiye’de kibrit ithalatını devralarak 25 yıllık kibrit inhisarını da elde etmiştir.<sup>23</sup> Türk hükümeti de fabrika yapımını hızlandırmak için Belçikada’ki Flander kibrit fabrikasından yüksek fiyatla kibrit ithal etmeyi kabul etmiştir.<sup>24</sup>

### Türkiye Kibrit İnhisarı T.A.Ş Dönemi

Türkiye’de kibrit inhisarını işletmek için 18 Ocak 1925 tarihinde, Maliye Bakanı Çankırı milletvekili Mustafa Abdülhalik Bey ile Belçikalı şirketin en büyük hissedarı ve temsilcisi Monsieur Robert de Bodt arasında imzalanan sözleşme ile **Türkiye Kibrit İnhisarı T.A.Ş** (Societe Anonyme Turque du Monopole des Allumettes en Turquie) adıyla kurulmuştur.<sup>25</sup>

<sup>20</sup> TBMM, Zabıt Ceridesi, 19 Nisan 1928, C.3, s.167.

<sup>21</sup> Düstur, III. Tertip, C. 5, 435.

<sup>22</sup> “Kibrit inhisarı”, Cumhuriyet, 25 Eylül 1924, s. 4; Arol, a.g.m., s.126.

<sup>23</sup> Yurtoğlu, a.g.m.,s.1071

<sup>24</sup> Doğruel, a.g.e., s.147.

<sup>25</sup> Şeyda Güdek Gölçek; Ali Gökhan Gölçek, Güdek Gölçek, “Erken Cumhuriyet Dönemi Tekel Uygulamaları: 1920-1950 Döneminde Tuz, İspirto Ve İspirtolu İçkiler İle Kibrit”, CTAD, Yıl 15, Sayı 30 (Güz 2019), s. 264.

Türkiye Kibrit İnhisarı T.A.Ş ile yapılan 25 yıllık inhisar anlaşmasına göre;

- Anlaşma 1 Nisan 1925'te başlayıp 1 Mart 1950'de sona erecekti.
- Şirket anlaşma gereği üç yıl içinde yerli odun kullanarak Türkiye'nin kibrit ihtiyacını karşılayabilecek kapasiteye sahip ve en son sistem makinelerden oluşan bir fabrika kuracaktı. Yapılan araştırmalar neticesinde hammaddeye yakınlığı sebebiyle fabrikanın Sinop'ta inşaa edilmesine karar verilmişti.<sup>26</sup>
- Kibrit fabrikası için gerekli uzmanlar dışında şirkette çalışan memur ve işçiler Türk olacaktı. Yönetim kurulunda Türk üyelerin sayısı bir fazla olacak ve hisselerin yarısından fazlasına bu Türk üyeler sahip olacaktı.
- Şirket hükümete anlaşmanın birinci senesinde 1.300.000 lira ve ikinci senesinden 25. senenin sonuna kadar yıllık 1.740.000 lira vermeyi taahhüt etmişti.<sup>27</sup>

18 Ocak 1925 tarihinde 600.000 TL sermaye ile kurulan Türkiye Kibrit İnhisarı T.A.Ş'nin sermayesi fabrika inşaatının gerçekleştirilmesi için 1.200.000 TL'ye çıkarılmıştır. Şirketin hissedarları arasında İsmet İnönü, Yunus Nadi ve Celal Bayar gibi isimler de bulunuyordu. 1925'in sonlarından itibaren ithal edilen bu kibritler Türkiye pazarına hâkim olmuştur.<sup>28</sup> 1927 yılında Sinop'ta inşasına başlanan fabrikayı 1 Ocak 1928'de üretime açma konusunda isteksiz davranan Türkiye Kibrit İnhisarı T.A.Ş, kuruluşunun üzerinden üç yılı aşkın bir süre geçmiş olmasına rağmen fabrikayı tamamlayamamıştır. İnşaat zemininde çökmeler olmuş ve tam anlamıyla faaliyete geçmeden kısa bir süre sonra da kullanılmaz duruma gelerek üretim yapılamamıştır.<sup>29</sup>

### **Ivar Kreuer'ın Türkiye Kibrit T.A.Ş'nin Hisselerini Satın alması**

Türk Hükümeti'nin 1924 yılında inhisarı devretmek için açtığı ihaleye,

<sup>26</sup> "Sinop'ta Yapılacak Kibrit Fabrikası", Cumhuriyet, 2 Nisan 1926, s.2.

<sup>27</sup> Hükümet-i Cumhuriyet ile 8 Kânûn-i Evvel 1924 Tarihinde Mün'akid Kibrit İnhisarı Mukavelenâmesi, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası. 1926.

<sup>28</sup> Arol, a.g.m., s.131.

<sup>29</sup> Yurtoğlu, a.g.m.,s. 1072.



dönemin “kibrit kralı” olarak ün yapmış, Ivar Krueger isimli girişimci de başvurmuştur. Ancak Belçika şirketi karşısında ihaleyi kaybetmiştir. İsveç’te kibrit inhisarının sağladığı mali gücünü kullanan Krueger, 1925’ten beri döviz rezervleri düşük olan ülkelerin hükümetlerine, uzun vadeli krediler sağlayarak karşılığında bu ülkelerden kibrit üretim ve satışından inhisar hakkı almıştır.<sup>30</sup> Söz konusu ülkelerden birisi de Türkiye olmuştur.<sup>31</sup> 1920’lerin başından beri Türkiye kibrit pazarında yer edinme çabası içinde olan Krueger, uzun süren görüşmelerden sonra Türkiye Kibrit İnhisarı T.A.Ş’nin Belçikalılara ait olan hisselerinin bir kısmını 1926’da satın almıştır.<sup>32</sup>

1928 yılının ortalarına gelindiğinde, hisselerin bir kısmına sahip olan Krueger’ın Amerika Birleşik Devletleri’nde Delaware eyaletinde kayıtlı olan The American-European Match Corporation isimli şirketi, Türkiye Kibrit İnhisarı T.A.Ş’nin geri kalan hisselerini de satın almıştır.<sup>33</sup> Başlangıçta aktif olmayan şirketin ismi, Türkiye ile yapılan inhisar anlaşması pazarlıklarında ön plana çıkmasıyla birlikte *The American-Turkish Investment Corporation* olarak değiştirilmiştir.<sup>34</sup> Bütün şirket hisseleri devraldıktan sonra Amerikalı şirketin temsilcisi Ernest A. Hoffman, Türk Hükümeti ile temasa geçerek Sinop’ta yeni bir fabrika inşa edebileceklerini belirterek, anlaşmazlığa son vermek istemiş ve şirketle olan anlaşmanın devam etmesi için hükümeti ikna etmeye

<sup>30</sup> J. F. Deck, “The Match Stick Colossus, Source: Foreign Affairs , Oct., 1930”, Vol. 9, No. 1 (Oct., 1930), pp. 151, Published by: Council on Foreign Relations, Stable, Erişim Tarihi: 4 Ağustos 2023, URL: <https://www.jstor.org/stable/20030335>

<sup>31</sup> Partnoy, a.g.e.,s. 72.

<sup>32</sup> Kaya, Yılmaz, a.g.m.,s. 120.

<sup>33</sup> Arol, a.g.m.,s. 134.

<sup>34</sup> “The American-European Investment Corporation, Ivar Krueger’ın 1923 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nde kurduğu ve Avrupa dışındaki şirketleri kontrol eden International Match Corporation’un (IMCO) bir alt kuruluşudur. International Match Corporation, ise New York finans piyasalarından kâr elde etmek için 1917’de kurulan Krueger & Toll Holding şirketler grubunun İsveçte ki ayağı olan Swedish Match Company’e ait bir yan kuruluşudur.”; Serhat Türken, “İsveç İşletme Tarihinde Tartışmalı Bir Portre: Bir Bilimsel Biyografi Denemesi”, Erişim Tarihi: 8 Eylül 2023. Ivar Krueger, <https://www.researchgate.net/publication362431155>

çalışmıştır.<sup>35</sup> Ancak Türk Hükümeti anlaşmaya yanaşmamıştır.<sup>36</sup>

Kısa bir süre sonra, 2 Haziran 1928'de Türk hükümeti yükümlülüklerini yerine getirmediği için Kibrit İnhisarı T.A.Ş ile yapılan sözleşmesini feshetmiştir. Sözleşmenin fesih edilmesi sonrasında Ivar Krueger bu durumu Türkiye pazarına yeniden farklı koşullarda girmek için bir fırsat olarak görmüştür.<sup>37</sup> Sözleşmenin feshedilmesinden sonra, Türk Hükümeti ve Şirket arasında karşılıklı davalar açılmıştır.<sup>38</sup>

### **1929 'da Kibritin Devlet İdaresinde Olduğu Dönem**

Fesih kararının ardından, kabul edilen kanunla 8 Haziran 1929 tarihinde yürürlüğe giren “1503 sayılı Kibrit ve Çakmak İnhisarı Kanunu uyarınca kibrit, her çeşit çakmak ve suni çakmaktaşı üretimi, ithali ve satışı” devlet inhisarı altına alınmıştır.<sup>39</sup> Yapılan düzenleme ile kibrit üretimi ithalatı ve satışı Maliye Vekâleti'ne devredilmiştir. Kibrit inhisar altına alınırken çakmakların dâhil edilmemesi nedeniyle çakmak kullanımının artması kibrit inhisarından elde edilen gelirin azalmasına neden olmuştur.<sup>40</sup> Bu sebeple hükümet, kibrit inhisarı için yeni düzenlemeler yapma gereği hissetmiştir. Bunun için de 1 Haziran 1929'da *“Kibrit İnhisarı Muamelâtının Tarzı İdaresi ve Çakmakların da Devlet İnhisarında Bulundurulması Hakkında Kanun Layihası”* hazırlanarak mecliste kabul edilmiştir. Bu kanunla her çeşit çakmak ve suni çakmak taşlarının imali, ithali ve satılması devlet inhisarı altına alınmıştır. Ayrıca çakmak taşı ve kibrit yapmaya yarayan her türlü makine, alet ve edevatın; ithali, imali, alım ve satımı yasaklanmıştır.<sup>41</sup>

Kibrit inhisarının devlet idaresi altında olduğu bu süreç uzun

<sup>35</sup> Arol, a.g.m., s. 138.

<sup>36</sup> Kaya, Yılmaz, a.g.m., s. 121.

<sup>37</sup> US NA, M353, Büyükelçi Joseph C. Grew'dan Dışişleri Bakanı'na (No:384), İstanbul, 13 Temmuz 1928.

<sup>38</sup> TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 3, Cilt 20, İçtima 3, 15.06.1930, Sıra No 168 (15.06.1930).

<sup>39</sup> Resmi Gazete, 8 Haziran 1929, Sayı 7510.

<sup>40</sup> TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: III, Cilt: 12, Birleşim: 66, 18.5.1929, s.2; TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: III, Cilt: 12, Birleşim: 74, 1.6.1929, s.227.

<sup>41</sup> TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: III, Cilt: 12, Birleşim: 74, 1.6.1929, “Kibrit İnhisarı Muamelâtının Tarzı İdaresi ve Çakmakların da Devlet İnhisarında Bulundurulması Hakkında 1/504 Numaralı Kanun Layihası ve Maliye ve Bütçe Encümenleri Mazbataları”, s.2.

sürmemiş ve dönemin ekonomik koşullarının verdiği zorluk sebebiyle, inhisar yeniden bir şirkete devredilmeye karar verilmiştir. Bu arada hükümet, kibrit üretmek ve ülkede yeniden bir fabrika kurma konusunda ısrarcı olması sebebiyle dönemin Maliye Vekili Şükrü Bey, Kibrit fabrikası inşası için Mayıs 1929’da meclisten yetki almıştır.<sup>42</sup> Bu yeni şartlar kapsamında Ivar Kreuger ile kibrit inhisarının devri ve ülkede kibrit fabrikası kurulması için müzakerelere yeniden başlanmıştır.<sup>43</sup>

### **The Amerikan Turkish Investment Corporation Şirketi Dönemi**

14 Haziran 1930 tarihinde Türk Hükümeti ile The American Turkish Investment Corporation arasında imzalanan anlaşma ile 10 milyon dolarlık istikraz akdi karşılığında kibrit inhisarının bu şirkete devredilmesine karar verilmiş ve alınan kredi ile Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası<sup>44</sup> kurulmuştur.<sup>45</sup> Anlaşma, Türk Hükümeti adına Maliye Vekili Saraçoğlu Şükrü Bey ile şirket temsilcisi Ernest A.Hoffman arasında imzalanmıştır.<sup>46</sup>

The American Turkish Investment Corporation ile yapılan 1 Temmuz 1930 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere 25 yıllık inhisar anlaşma hükümlerine göre;

- Şirket, anlaşmanın meclis tarafından kabulünden sonra iki yıl içinde İstanbul da iç tüketimi karşılayacak kapasitede bir fabrikayı inşa edecek ve İnhisarın süresi dolduğunda hükümete devredecektir.<sup>47</sup> Şirket, taahhüt ettiği gibi İstanbul Büyükdere’de ülkenin ihtiyacını karşılayacak büyüklükte bir kibrit fabrikası inşa etmiştir.<sup>48</sup> 1931’de yapımına başlanan Büyükdere Kibrit Fabrikası,

<sup>42</sup> TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: III, Cilt: 11, Birleşim: 65, 16.5.1929, s.64.

<sup>43</sup> Doğruel, a.g.e., s. 147.

<sup>44</sup> Bige Sükan, *İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Türkiye’de Yabancı Sermaye Anlayışı*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S. 54, 2014, s.217.

<sup>45</sup> Milliyet, Amerikan grubu ile mukavele tasdik edildi. 16 Haziran 1930; Yarı, “Kibrit inhisarı” 17 Haziran Salı 1930; TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: III, Cilt: 20, Birleşim: 78, 15.6.1930, s.244-250.

<sup>46</sup> Resmi Gazete, Sayı: 1533, 30 Haziran 1930. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/1533.pdf> Erişim tarihi: 18 Ağustos 2023.

<sup>47</sup> Vakıf, “Yeni Kibrit Mukavelesine göre..” 12 Haziran 1930.

<sup>48</sup> Vakıf, “Kibrit Fabrikası inşaatı bitti.” 17 Aralık 1931.

Nisan 1932'de faaliyete geçmiştir. Fabrika imalat faaliyetleri sayesinde, ülkenin ihtiyacı olan kibrit ihtiyacını karşılamış, yüzlerce işçiye istihdam sağlamış ve geçimlerini sağlaması sayesinde önemli bir işlevi yerine getirmiştir.<sup>49</sup>

- İnhisarın devri karşılığında şirket, hükümete yıllık %6,5 faizli ve 25 yıl vadeli 10 milyon dolar tutarında bir kredi sağlayacaktır. Kredinin başlangıcı 1 Temmuz 1930 olacak her yılın Ocak ve Temmuz aylarında geri ödenecek şekilde elli taksitle şirketin New York ofisine gerçekleşecektir.

- Kibrit inhisarı, kredi erken ödense de ödenmese de 25 yıl süreyle The American Turkish Investment Corporation tarafından işletilecekti. Kredinin 500 bin dolarlık kısmı anlaşma imzalandıktan sonra bir New York bankasına yatırılacak ve anlaşma onaylandıktan sonra hükümete ödenecektir.<sup>50</sup> Kredinin geri kalan bakiyesi olan 9.5 milyon dolar ve %6.5 faizi meclis tarafından onaylanıp anlaşma sağlandıktan sonraki iki ay içinde yapılması hükme bağlanmıştır.<sup>51</sup>

Dönemin Amerikan Büyükelçisi Joseph Grew'ın Amerikan Dış İşleri Bakanlığı'na gönderdiği 18 Haziran 1930 tarih ve 1080 sayılı telgrafında, Türkiye Cumhuriyeti'nin mali durumunu incelemek, raporlamak ve Türk Lirasının stabilizasyonu konusunda tavsiyelerde bulunmak üzere Fransız Ekonomist Charles Rist'in Türkiye'ye geldiğini ve hazırladığı raporu Fransız Büyükelçisi Count de Chambrun'a sunduğunu bildirmiştir. Ankara'da ve İstanbul'da incelemelerde bulunan Rist, hazırladığı raporu İsmet Paşa'ya sunmuştur.<sup>52</sup>

<sup>49</sup> TBMM Kütüphanesi, "Büyükdere Kibrit Fabrikası Dahili Talimatnamesi, Amerikan Türk İşletme Kurumu, Türkiye Kibrit ve Çakmak İnhisarı Sahibi İmtiyazı", Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul 1943., s.1.

<sup>50</sup> Hakimiyet-i Milliye, "T.B.M Meclisinin tasdik ettiği mukaveleyi neşrediyoruz. "17 Haziran 1930., s.3.

<sup>51</sup> TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: III, Cilt: 20, Birleşim: 78, 15.6.1930, "Kibrit ve Çakmak İnhisarı İşletmesinin Devrine ve 10.000.000 Dolarlık İstikraz Akdine Dair 1/738 Numaralı Kanun Layihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası", s.5; Resmî Gazete, Sayı: 1533, 30 Haziran 1930, s.9166.

<sup>52</sup> Yarın, "Mr. Rist Dün Ankaradan avdet etti "28 Haziran 1930; US NA M 1224, Roll 13, M 1248, 1249, Büyükelçi Joseph C. Grew'dan Dışişleri Bakanına, (No: 1080), İstanbul, 18 Haziran 1930.

Rist 'in raporunun 3. maddesine göre; Türk Hükümetinin kibrit inhisarı karşılığında alacağı 10 milyon dolarlık kredinin ilk etapta eline geçen 500 bin dolarlık kısmını piyasayı istikrara kavuşturmak amacıyla kullanması gerektiği belirtilmiştir. Kredinin geri kalan 9.5 milyon dolarlık kısmının ise Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın kuruluşunda kullanılması gerektiğinin altı çizilmiştir.<sup>53</sup> Rist'in raporunda belirttiği gibi, Türk Hükümeti kredinin ilk etapta ödenen 500 bin dolarlık kısmını piyasayı istikrara kavuşturmak amacıyla kullanmıştır.<sup>54</sup> Ayrıca 1926 yılından beri bir merkez bankası kurma düşüncesi içinde olan hükümet, kibrit inhisarı karşılığında aldığı krediyle merkez bankasının kuruluş sermayesini de temin etmiştir.

14 Haziran 1930 tarihinde imzalanan inhisar anlaşması gereğince kibrit inhisarı kendisine bırakılan The American Turkish Investment Corporation, Türk hükümetine 8.5 milyon dolar ya da 1930 kuruna göre (21 milyon TL) külçe altın borç vermiştir.<sup>55</sup>

- Yine anlaşmaya göre şirket, 1 Ocak 1931 yılı itibariyle senelik, Ocak ve Temmuz aylarında olmak üzere iki taksitte devlete yıllık 1.750.000 TL ödeyecektir. Ayrıca Türkiye dâhilindeki her türlü gümrük ve diğer vergilerden muafiyeti karşılığında ise 50.000 TL ödeyecektir.

Şirketin yıllık kibrit satışları 25.000 sandığı aşarsa, satılan her ek kibrit kutusu için devlete 30 TL ödeyecektir. Anlaşmadaki diğer maddelerden birisi de kibrit fiyatlarının nasıl belirleneceğiydi. Buna göre şirket, 30 Haziran 1930 tarihi itibariyle hükümetin elinde bulunan stokları, büyük kutulu emniyet kibritleri için 8 dolar, küçük kutulu kibritler için 4,60 dolar ve mekanizmalı çakmakra da maliyet fiyatını ödeyerek devralmayı kabul etmiştir.<sup>56</sup> İnhisara tâbi olan malların kaçakçılığına

<sup>53</sup> US NA M 1224/Roll 15, Büyükelçi Joseph C. Grew'dan Dışişleri Bakanı'na, (No: 1084), İstanbul, 16 Temmuz 1930).

<sup>54</sup> US NA M 1224/Roll 13, 1250,1251,1252 Büyükelçi Joseph C. Grew'dan Dışişleri Bakanı'na, (No: 1080), İstanbul, 18 Haziran 1930.

<sup>55</sup> Yahya. S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, (1923-1950)* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 5. Baskı, Ekim 2002, Çankaya, Ankara. s, 212.; Roger Trask, *The United States Response to Turkish Nationalism and Reform, 1914-1939*, The University of Minnesota Press, Minneapolis 1971, s,135-137.

<sup>56</sup> Hakimiyet-i Milliye, "Kibrit ve Çakmak inhisarı işletilmesi mukavelesi dün mecliste tasdik edildi. "s,1 16 Haziran 1930.

karşı devlet, inhisar maddeleri ve gelirleri ile ilgili kanun hükümlerini uygulayacaktır. Şirket, içinde 50 kibrit çöpü içeren standart emniyet kibritinin kutusunu 100 paradan tüketiciye sunacaktır.<sup>57</sup> 1934 yılından önce olmamak kaydıyla taraflardan herhangi biri her takvim yılının sonunda satış fiyatında değişiklik talep edebilecekti. Eğer o takvim yılı içinde fabrikanın üretim maliyeti ilk 18 aylık ortalama üretim maliyetinin %10 üzerinde veya altında olursa kibrit satış fiyatı buna göre artacak veya azalacaktı.

Aynı şekilde anlaşmaya göre, döviz kuru 1 Türk Lirası 47 Cent olarak kararlaştırılmıştı. Üç aylık dönem sonunda dolar kuruna bakılarak ve fiili kurdan %5 veya daha fazla fark olması durumunda kibrit satış fiyatı şirket tarafından artırılması ya da azaltılması karara bağlanacaktı. Bu çerçevede değerlendirdiğimizde kibrit fiyatlarını belirleyen unsurun döviz kuru olduğu görülmektedir.<sup>58</sup> İnhisar süresi sona erdikten sonra fabrika bedelsiz olarak ve çalışır vaziyette devlete devredilecek, hammadde ve mamul madde de maliyet fiyatı üzerinden devlet tarafından satın alınacaktı.<sup>59</sup>

### **The American Turkish Investment Corporation'nın İflas Süreci ve Kibrit Bonoları Sorunu**

1930 yılının sonlarına doğru The Turkish American Investment Corporation, İnhisar Antlaşması ile taahhüt ettiği 10 milyon dolarlık kredinin tamamını ödemekte güçlük çekiyordu.<sup>60</sup> Kreuger'a ait şirketlerin mali yapısının sağlıklı olmaması nedeniyle şirketler grubu Amerika'da çöküşe geçmişti.<sup>61</sup> Bu gelişmeler sonucunda, sermaye bağı olan International Match Corporation için iflas davası açıldı. Açılan dava üzerine de New York Bölge mahkemesi tarafından *Irving Trust Company*

<sup>57</sup> TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: III, Cilt: 20, Birleşim: 78, 15.6.1930, "Kibrit ve Çakmak İnhisarı İşletmesinin Devrine ve 10.000.000 Dolarlık İstikraz Akdine Dair 1/738 Numaralı Kanun Layihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası", s.5; Resmî Gazete, Sayı: 1533, 30 Haziran 1930, s.9166.

<sup>58</sup> Eryaman, a.g.m., s.200.

<sup>59</sup> TBMM Kütüphanesi, "Kibrit ve Çakmak İnhisarı İşletmesinin Devrine ve On milyon Dolarlık İstikraz Aktine Dair Kanun", Çituri Biraderler, İstanbul 1940, s.12.

<sup>60</sup> Trask, a.g.e.,s.136.

<sup>61</sup> Arol, a.g.m.s,165.

isimli şirket kayyum olarak atandı.<sup>62</sup> Ivar Kreuger'ın 1932 yılında Paris'te intiharı sonrası, adli ve mali denetçiler Kreuger'ın dev bir saadet zinciri kurduğunu farketmişlerdi. Şirket hesapları hayali varlıklarla dolu olan 400 den fazla yan şirket bulunmaktaydı. En dikkat çekenini ise Krueger’a ait Swedish Match Company’nin küresel kibrit imparatorluğuna ait borçları, İsveç’in ulusal borcundan daha fazla olmasıydı.<sup>63</sup>

Bütün bu gelişmeler olurken, Türk Hükümeti ve The American Turkish Investment Corporation arasında yapılan inhisar anlaşması ile taahhüt edilen 10 milyon dolarlık kredinin tamamı ödenmemişti. 8.5 milyon doların sevk edilmesinden sonra The American Turkish Investment Corporation iflas etmişti.<sup>64</sup> Kredinin 1.5 milyon dolarlık geri kalan kısmının ödenemeyeceği anlaşılınca, Irving Trust Company Amerikan, Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla, Türk Hükümetinden bu konu ile ilgili yasal işlem başlatmamasını istemiştir.<sup>65</sup> 17 Mayıs 1932'de Amerikan Dışişleri Bakanlığı, İstanbul’daki büyükelçiliğe bir telgraf çekerek Türk Hükümeti ve Irving Trust Company adına müzakere edecek birini tavsiye etmelerini istedi. Büyükelçilik Luis Heck isimli bir kişiyi görevlendirdi. Ancak kayyum heyeti, iflas sürecinde olan International Match Corporation'da çalışan Ernest Hofmann’ı da yardımcı olmak için Türkiye'ye gönderdi. Şirket temsilcilerinin hükümetle görüşmesinden

---

<sup>62</sup>...“ 13 Haziran 1932 tarihli Time Gazetesi’nde “Türkiye’de kibrit ve çakmak inhisarının kesin olarak kurulduğunu Müteveli heyetinin de Türkiye’nin International Match Company’den (IMCO) aldığı krediyi faiziyle birlikte yaklaşık 14.500.000\$ geri ödeyeceğinden oldukça emin olduğu belirtilmiştir. Türkiye’de International Match Company’nin alt kuruluşu olan The American Turkish Investment Corporation, tarafından inşa edilen kibrit fabrikasının tam kapasite çalışmaya devam edeceğine dair her türlü beklentinin olduğu bildirilmiştir. Tutanakta Türkiye'nin adaletine övgüler yağdırılmış, artık iflas etmiş International Match Company’nin mütevellisi yani kayyum olarak atanan Irving Trust Company ise hisselerin şirketin olduğu konusunda ısrar etmeseydi, Bankalar hisseleri çoktan satmış olacaktı. Problemin temelinde yatan sebep, bankaların hisse senedini teminat olarak kabul ettiklerinde Ivar Kreuger'in mali sıkıntılarını bilmeleri ve dolayısıyla sebepsiz yere imtiyazlı alacaklılar muamelesi görmeleri” denilmekteydi. Time, Business: Kreuger Tangibles, Monday, June 13, 1932, Erişim Tarihi: 15 Mart 2023. <https://content.time.com/time/subscriber/article/0,33009,743822,00.html>

<sup>63</sup> Türken, a.g.m., s. 8.

<sup>64</sup> Trask, a.g.e., s.137.

<sup>65</sup> Arol, a.g.m., s.153.

sonra tatmin edici bulunan bir anlaşmayla mesele geçici bir süreliğine çözüme kavuşturuldu.<sup>66</sup>

Anlaşmaya göre, Türk Hükümetine ödenmesi gereken 1,5 milyon dolarlık krediden vazgeçilmesi karşılığında 1 Temmuz 1932 ve 1 Temmuz 1938 arasındaki 12 adet istikraz bonusu kayyum şirket tarafından hükümete iade edilecekti. Böylece temerrüdü telafi etmek için, şirketle yapılan anlaşma Türk Hükümetini 1 Temmuz 1938'e kadar altı yıllık ödemelerinden muaf tuttu.<sup>67</sup> Ancak şirket ve hükümet istikraz bonolarının ödemelerinin nereye ve ne şekilde olacağı konusunda anlaşmazlığa düştü.<sup>68</sup> Dönemin ekonomik buhranı nedeniyle, hükümet döviz sıkıntısı içindeydi ve istikraz bonolarının Türk lirası olarak yapılması bir sorun teşkil ediyordu.<sup>69</sup>

Bir süredir devam eden anlaşmazlıklar sonucunda 29 Temmuz 1937'de *The American Turkish Investment Corporation* satışa çıkarıldı.

International Match Realization Company adlı bir tasfiye şirketi tarafından satın alındı.<sup>70</sup> Bu şirket Amerika vatandaşı olan International Match Corporation'ın hissedarları tarafından kurulmuştu. Hissedarlar, şirkete ait varlıkları satmak ve en kısa sürede nakde çevirmek istiyordu. Bunun üzerine New York'ta bir ihale yapıldı ve Türk Hükümeti, İş Bankası aracılığıyla ihaleye katıldı ancak bir sonuç alamadı. İhaleye İş Bankası adına teklifte bulunan New York Ticaret Müşaviri Muzaffer Yeşim, International Match Realization Company'nin yönetim kurulu başkanı John C. Bancroft ile 19 Ağustos 1937 tarihinde yaptığı görüşmede bankanın şirket hisseleri ile Türk Hükümeti'ne ait istikraz bonolarını satın almaya talip olduğunu bildirdi.<sup>71</sup>

Bu gelişmeler üzerine, Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün, 21 Ağustos 1937 tarihinde Maliye Vekâleti'ne gönderdiği telgrafında, Bancroft'un şirkete ait bonolar ile, Ernest Hoffman, ve İş Bankası'nın

<sup>66</sup> Milliyet, "Kibrit Şirketi Müdürü geldi", 29 Mayıs 1932., s.3.

<sup>67</sup> Trask, a.g.e., s.136.

<sup>68</sup> TCA, DK\_C\_G0101403\_1\_5.

<sup>69</sup> TCA, "Maliye Vekaleti'ne, Kibrit İstikrazının ödenmemesinden şikayet hakkında "13 Temmuz 1938, DK\_C\_G0101403\_1\_6.

<sup>70</sup> Arol, a.g.m., s. 160

<sup>71</sup> BCA, 30-10-0-0/182-259- 8.



yanı sıra Türkiye’de ki başka bir banka ile hareket eden adını vermediği bir Fransız şirketinin daha ilgilendiğini söylemiştir.<sup>72</sup> Bancroft, öncelikle alıcılardan teklif beklemiş, gelen tekliflerin temsil ettiği değere yakın olması halinde söz konusu varlıkların satılabileceğini belirtmişti.<sup>73</sup> Ancak aralarında Türk Hükümetinin de bulunduğu alıcıların şirkete gerekli tutarı ödememesi sebebiyle satış konusu bir neticeye bağlanamadı.<sup>74</sup>

3 Kasım 1937’de şirket temsilcisi Louis Stern, konuyla ilgili görüşmek üzere Türkiye’ye geldi. Stern’in amacı, şirketin Türk bankalarındaki hesaplarından döviz transferi yapabilmek ve 1 Temmuz 1938’de vadesi gelen istikraz bonolarının geri ödenmesine kısıtlama getirilip getirilmeyeceğini öğrenmekti. Maliye Vekili Fuat Ağralı 29 Haziran 1938 tarihinde, The American Turkish Investment Corporation’a gönderdiği bir telgrafta şirketin, hükümete ödemesi gereken yıllık aidatından düşülerek inhisar anlaşmasının 2. maddesi uyarınca 1 Temmuz 1938’de vadesi dolan istikraz bonosunun geri ödemesinde kullanılmasını talep etti.<sup>75</sup>

Kibrit şirketinin müdürü durumu bir telgrafla New York’taki Louis Stern’e bildirdi. Stern, 30 Haziran 1938’de Maliye Vekili’ne bir telgraf çekerek, istikraz bonusu ödemelerinin Amerikan doları olarak New York’taki ofislerine yapılması gerektiğini ifade ederek, Maliye Vekili Ağralı’nın talebinin kontrata ve kanunlara aykırı olduğunu belirtti.<sup>76</sup>

Hükümet ve kibrit şirketini karşı karşıya getiren istikraz bonolarının nereye ve nasıl ödeneceği konusu bir sorun haline gelmişti. Şirket’e göre bu, daha önceki bonoların ödenmesine benzer şekilde, Amerikan doları cinsinden belirtilen yere ödenmesi ile çözülmüyordu. Maliye Vekili ise, hükümlerin açık olduğunu ve ödenmesi gereken bono tutarının yıllık aidattan alınmasını talep edebileceğini bildirdi.<sup>77</sup> Hükümete göre

<sup>72</sup> BCA, 30-10-0-0/ 182- 8-4. ,s. 3.

<sup>73</sup> BCA,30-10-0-0/182-259-8.,s.7. “New York Ticaret Konseyesi, Muzaffer Yeşim, C. Bancroft ile görüşme”, 19 Ağustos 1937.

<sup>74</sup> Arol, a.g.m., s.161.

<sup>75</sup> Arol, a.g.m.,s. 165.

<sup>76</sup>“Kibrit ve Çakmak İhisarı İşletmesinin Devrine ve 10.000.000 Dolarlık İstikraz Akdine Dair 1/738 Numaralı Kanun Layihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası”, s.5; Resmî Gazete, Sayı: 1533, 30 Haziran 1930, s.9167-9168.

<sup>77</sup> BCA,30-10-0-0/182-259-9.

anlaşmanın 2. maddesi, iki değişik ödeme şekliyle olabiliyordu. İlk ödeme yöntemi New York'ta Amerikan doları olarak, ikinci ödeme yöntemi ise şirketten yıllık aidatları düşüldükten sonra Türk lirası olarak ödenebiliyordu.<sup>78</sup> Bu konularla ilgili yazışmalar devam ederken, şirketin inhisar anlaşması kapsamındaki tüm hakları saklı kalmak kaydıyla, yıllık aidat ödemesi istikraz bonosu tutarı karşılığı Türk lirası olarak ödeme gerçekleştirildi.<sup>79</sup>

Luis Stern, Amerika Dışişleri Bakanlığı yetkilileriyle yaptığı görüşmede Amerika pazarında satılabilecek mal alımı karşılığında Türk lirasını kabul edeceklerini ancak yine de konuyu tahkime götüreceklerini belirtti.<sup>80</sup> 15 Kasım 1938'de Stern'in Maliye Vekili'ne yazdığı mektupta uyuşmazlığın karşılıklı müzakere yoluyla çözülememesi halinde tahkim yoluna gidilebileceğini belirtmiştir. Ağralı, ise Türk Hükümetinin bu konudaki tutumunu daha önce netleştirdiğini söylemiştir.<sup>81</sup> 1939 New York Dünya Sergisi'nde Türkiye heyetinin başkanı olan Vedat Nedim Tör Maliye Vekâleti'ne gönderdiği telgrafta; şirkete ait vadesi gelmiş bonoların, Türk lirası olarak ödenmesinde ısrar edilmesinin ve şirketin mal ihracatı için yaptığı başvurunun neticesiz kalmasının Türkiye'nin Amerika da çok yüksek olan kredibilitesini olumsuz etkilediğini söylemiştir. Maliye Vekili Fuat Ağralı ise, döviz sıkıntısının yaşandığı bu dönemi de şu şekilde açıklamıştır.

Döviz kısıtlamasına gidilmesi, İnhisar Antlaşmasının uygulanması ile ilgili bir mesele olmamakla birlikte devletin yararı için gerekli olan genel tedbirlerin sonucuuydu. Bu nedenle diğer tüm şirketler gibi inhisar şirketi de bu kısıtlamalara tabi olmalıydı. Ayrıca, döviz kısıtlamasının neredeyse bütün ülkelerde uygulanan bir tedbir olduğunu ve sadece kibrit şirketine uygulanan bir yöntem olmadığı için bonoların Türk lirası olarak ödenmesinin Amerika'da Türkiye'nin kredisi üzerinde kötü bir etki yapacağı düşüncesine Türk hükümetinin katılmadığını belirtmiştir.<sup>82</sup>

<sup>78</sup> TCA,DK\_C\_G0101403\_1\_3.

<sup>79</sup> Trask, a.g.e., s.103.

<sup>80</sup> Arol, a.g.m.,s.166.

<sup>81</sup> BCA,30-10-0/182-259-9. s.1.

<sup>82</sup> '...Kibrit şirketine ait bonolardan vadeleri hulul edenlerin New York da dolar olarak tediyesinden hazinece imtina ve bonolar muhteviyatının Türk parası olarak ödenmesi

Bütün bu gelişmeler olurken, 1 Temmuz 1939 ve 1 Ocak 1940 tarihli istikraz bonolarının Türk lirası olarak ödenmesi konusunda *The Turkish American Investment Corporation* ile hükümet arasında tahkim davası açılmıştı. Şirket, bir hakem atarken Türk Hükümeti ise ortada tahkim yoluyla çözülecek bir anlaşmazlık olmadığını belirterek hakem atamadı. İsviçre Federal Yüksek Mahkemesi, inhisar Anlaşması’nın 14. maddesi uyarınca bir hakem atanacağını hükümete bildirmişti. Türk hükümeti mahkemede, ödemelerin yapıldığını ve ortada tahkim gerektiren bir durum olmadığını yineledi.<sup>83</sup> Bu konularla ilgili müzakereler devam ederken Luis Stern vadesi gelmiş olan istikraz bonolarının transferlerini gerçekleştirmek için 1942 yılında Türkiye’ye gelmiştir. Ancak bir süre sonra hükümetle Stern arasındaki görüşmeler kibrit şirketinin Türk Hükümetine satışı ile sonuçlanmıştır.<sup>84</sup> 8 Mayıs 1943’te imzalanan anlaşma ile *The American Turkish Investment Corporation* kalan 25 adet istikraz bonosu ve İstanbul Büyükdere’deki kibrit fabrikası da dahil olmak üzere tüm mal varlığı Türk hükümetine devredilmiştir.<sup>85</sup>

Şirketin sahip olduğu yetki inhisar anlaşmasının süresi dolmadan fesih edilmesi sonucu 4426 sayılı “Kibrit ve Çakmak İhisarı İşletme İmtiyazının Kaldırılmasına ve Bu İhisarın İşletilmesi için Muvakkat Bir İdare Kurulmasına Dair Kanun” ile kibrit inhisarı 1944 yılına kadar geçici olarak Gümrük ve İhisarlar Vekâleti’ne bağlı, Kibrit ve Çakmak Tekeli Geçici İşletme İdaresi’ne devredilmiştir.<sup>86</sup> Bundan sonraki süreçte 20 Mayıs 1946 yılında kabul edilen 4897 sayılı “Kibrit ve Çakmak Tekeli Geçici İşletme İdaresinin Tekel Genel Müdürlüğü’ne Devrine Dair Kanun”

---

ısrar edilmiş ve şirketin mal ihracına ait müracaatlarının dahi neticesiz bırakılmış olduğundan bahsile bu tarz mamelenin Amerika da çok yüksek olan Türk kredisi üzerinde nahoş tesirler yapmış olduğu beyan ve bu meselenin gönül hoşluğu ile bir hal çaresine bağlanması veyahut ithalat ve ihracat bankası ile yapılacak bir kredi muamelesine karıştırılması düşünülmeye değer bir tedbir olacağı mütalaa edilmekte ve Amerika ile iktisadi vaziyetimiz normalize edildikten sonra kredi temini arzu edildiği takdirde zemini münasip bir şekilde yoklaması için Büyük Elçiliğe salahiyyet verilmesi Yüksek takdir ve tensiplerine arz olunmaktadır.”,BCA,30-10-0-0/182-259-9. s.1.

<sup>83</sup> BCA, 30-10-0-0/182-259-9.

<sup>84</sup> Arol, a.g.m.,s.168.

<sup>85</sup> 28 Mayıs 1943 Tarih ve 4426 No’lu “Kibrit ve çakmak inhisar işletme imtiyazının kaldırılmasına ve bu inhisarın işletilmesi için muvakkat bir idare kurulmasına dair kanun” Resmi Gazete ile neşir ve ilan 31.V.1943-Sayı:5417, No: 4426.

<sup>86</sup> Resmi Gazete, 31 Mayıs 1943, Sayı 5417.

ile geçici yönetime son verilmiştir. İşletmenin tüm hak, menfaat ve görevleri genel müdürlüğe devredilmiştir.

1946 yılından itibaren ise Tekel Genel Müdürlüğü'ne bağlı olarak faaliyet gösteren Büyükdere Kibrit Fabrikasının, tekel statüsü "Kibritin Tekelden Çıkarılmasına Ve İstihlak Vergisine Tabi Tutulmasına Dair Kanun" tasarısının 30 Ocak 1952 tarihinde, Meclis'te kabul edilmesi ile birlikte kibritin imal, ithal ve satışı serbest bırakılarak özel teşebbüsün önü açılmıştır. Yaşanan bu gelişmeler ışığında, kibrit inhisarının yabancı bir şirkete devredilmesiyle Türkiye'nin inhisar denemelerinde bazı sorunlarla karşılaştığı şirket ve hükümet ilişkilerinde sistemli bir politikanın sürdürülemediği görülmektedir. Kibritin tekel statüsünden çıkarılmasından sonra ise Türkiye'de kibrit üretimi konusunda özel teşebbüsle birlikte yeni bir dönem başlamıştır.

### Sonuç

Osmanlı Devleti'nden miras kalan inhisar uygulamaları, yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında ülke yöneticilerince takip edilmiştir. İnhisarların bütçe gelirlerine önemli bir katkı sağlaması, istihdam yaratması ve ekonomik kalkınmaya katkıda bulunması gibi faydalar sağlaması açısından olumlu olduğu söylenebilir. İnhisar uygulamalarının yasal ve kurumsal mekanizmalara dayalı hale getirilmesi ve bu uygulamaların yaygınlaştırılması o dönemde çok önemli bir politika haline gelmiştir. Bu politika sonucunda kibrit, devlete yeni gelir kaynakları yaratma için tekelleştirilen ürünler arasında olmuştur. Özellikle Kurtuluş Savaşı sırasında ülkenin önemli gelir kaynaklarından biri olan kibritten alınan vergi, savaş sırasında askeri ve savaş harcamaları için bir finansman kaynağı olarak görülmüş ve maddi ihtiyaçların karşılanmasında kilit rol oynamıştır.

Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan süreçte, dönemin idarecileri yeni kurulan inhisarlar ve İzmir İktisat Kongresi'nde kabul edilen ekonomi politikaları ile birlikte devletin büyük ortak olarak yer aldığı yabancı şirketlerle inhisar anlaşmaları yapmıştır. Ülkenin kalkınma çabaları sırasında devletin içinde bulunduğu zor durumdan çıkmasını sağlamak amacıyla finansal sektörün ihtiyaç duyduğu malların yerli sanayide üretilmesine karar verilmiştir. Bu sebeple, yurt dışından ithal kibrit yerine ülke içinde kibrit üreten bir bir fabrikanın kurulması amacıyla

çalışmalar başlatılmıştır.

Kibrit fabrikası inşası taahhüdü ile başlayan bu süreçte ilk olarak 1924 yılında Belçikalı bir şirket olan Ozin/Flanders şirketine inhisar hakkı verilmiştir. Daha sonra, Türkiye Kibrit İhisarı T.A.Ş ve The American Turkish Investment Corporation ile inhisarın kaldırıldığı 1946 yılına kadar bu süreç aşamalı olarak devam etmiştir. Bütün bu bilgiler ışığında, Türkiye Cumhuriyet’i hükümetinin ekonomik kalkınmadaki hedeflerinden biri de yerli kibrit sanayiinin kurulmasını sağlamaktır. Kibrit inhisarına yönelik ilk girişimlerden birinin, inhisarın bir şirkete devredilmesi ve devlet kontrolünden önce bir kibrit fabrikası kurma yolunda adımlar atılması yönündeki eğilimler dikkate alındığında, Cumhuriyet’in kurucu kadrosunun Türkiye’de kibrit sanayii kurma konusundaki kararlılığının net olduğu söylenebilir.

1930'larda başlayan Devletçilik ilkesinin benimsendiği dönemde ise Cumhuriyet Hükümeti, inhisar gelirleri de dâhil olmak üzere bu kaynakların miktarını artırarak bu kaynakları sanayi ve altyapı yatırımlarını finanse etmek için kullanmıştır. İhisar gelirleri diğer hükümet gelirleriyle birlikte, genel bütçenin önemli bir kısmını oluşturmuştur. Kibrit İhisarı sürecinde Kibrit üretimi amacıyla fabrikaların kurulması ve işletilmesi için yatırımlar yapılmış, iyileştirme yoluna gidilmiştir. Bunun yanı sıra The American Turkish Investment Corporation’dan alınan kredi ile desteklenmiş ve teşvik edilmiş, kaçakçılığın önlenmesi için denetim mekanizmaları kurulmuştur.

Bu konudaki gelişmeler değerlendirildiğinde, kibrit inhisarı ile Türkiye’de kibrit üretimi konusunda önemli adımlar atıldığı söylenebilir. Rekabetin olmaması inhisar ürünlerinde pahalılığı da beraberinde getirmiştir. Kibritin inhisar haklarına sahip olan şirketler, bu alanda tek oldukları için fiyatları yüksek tutarak büyük kazanç elde etmişlerdir. Örneğin, Türkiye’de kibrit fiyatlarının, inhisarın devredildiği şirketle Türk Hükümeti arasında yapılan anlaşmalar çerçevesinde belirlendiği gözlenmiştir. Anlaşmaya göre kibrit fiyatı belirlenirken doların değeri ve maliyeti esas alındığı görülmektedir. Böylece, hükümetin inhisar haklarını yabancı şirketlere devrederken kibrit fiyatlarını anlaşma şartlarına uygun tutma niyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan 1930 yılında kibrit inhisarının devri karşılığında The Turkish American Investment Corporation’dan alınan kredi ile Türkiye Cumhuriyet Merkez

Bankası'nın kuruluş sermayesinin önemli bir kısmının temin edilmiş olması da kibrit inhisarının önemli sonuçlarından biri olmuştur. Şirketin büyük yatırımı ve kibrit inhisarı üzerindeki kontrolü, Türkiye Ekonomisinin gelişimine katkıda bulunmuştur.

Kibrit inhisarı işletmesini devralan, The American Turkish Investment Corporation tarafından 1931 yılında Büyükdere Kibrit Fabrikasının kurulması ve üretim faaliyetlerinin başlamasıyla birlikte üretilen ilk kibritler yurt içinde kullanılmaya başlanmış olup dışa bağımlılıktan kurtulmak hedefletmiştir. Uzun vadede ise fabrikanın büyütülmesi ve kibritin yurt dışına ihraç edilmesi hükümetin hedefleri arasında yer almıştır. Büyükdere Kibrit Fabrikasının ürettiği kibritlerle ülke ihtiyacını karşılama misyonunu yerine getirmesi, hem dışa bağımlılığın ortadan kaldırılmasına yardımcı olmuş hem de milyonlarca dolarlık döviz çıkışının önüne geçilmiştir. Böylece elde kalan döviz kaynakları ile sanayinin diğer alanlarına yatırım yapılması ülke ekonomisine önemli katkı sağlamıştır.

1943 yılında Türk Sanayi tarihinin önemli eserlerinden biri olan, Büyükdere kibrit fabrikasının Türk hükümetine devredilmesiyle birlikte inhisar Anlaşması'nın hedeflerinden birine daha ulaşılmıştır. Sonuç olarak, yaşanan bütün bu gelişmeler göz önüne alındığında takip edilen ekonomi politikaları ile birlikte ülkenin kalkınması için kibrit inhisarının sürecinin ne kadar önemli olduğu görülmektedir.

### **Kaynakça**

#### **Arşiv Kaynakları**

#### **T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)**

*BCA, 30-10-0-0/182-59-8, 20.08.1937.*

*BCA, 30-10-0-0/182-259-9,12.07.1939.*

*BOA, MV, 73/36, 26 Cemaziyelahir 1310/12 Ocak 1893.*

*BOA, İrade-Meclis-i Mahsus No: 4626 13 Ekim 1889.*

#### **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dış İşleri Bakanlığı Arşivi, (TCA)**

*TCA,DK\_C\_G0101403\_1\_3,25.07.1938.*

*TCA,DK\_C\_G0101403\_1\_4,25.07.1938.*

*TCA,DK\_C\_G0101403\_1\_5,13.07.1938.*



TCA,DK\_C\_G0101219\_1\_6,13.07.1938.

TCA,DK\_C\_G0101219\_1\_7,13.07.1938.

**ABD Arşivi, National Archives and Records Administration, College Park, Maryland, USA NARA, Records of The Department of State relating to Political Relations between the U.S And Turkey, 1930-1944.**

US NA M 1224/Roll 18, *Turkish American Investment Corportion/9*; National Archives Microfilm Publications, (Washington 1982).

US NA M 1224/Roll 15, Büyükelçi Joseph C. Grew'dan Dışişleri Bakanı'na, (No: 1084), İstanbul, 16 Temmuz 1930).

US NA M 1224/Roll 13, 867/51.424, M1248,1249,1250,1251,1252 Büyükelçi Joseph C. Grew'dan Dışişleri Bakanı'na, No: 1080, (İstanbul, 18 Haziran 1930).

**Resmi Yayınlar**

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: III, Cilt: 20, Birleşim: 78, 15.6.1930, “Kibrit ve Çakmak İnhisarı İşletmesinin Devrine ve 10.000.000 Dolarlık İstikraz Akdine Dair 1/738 Numaralı Kanun Layihası ve Bütçe Encümeni Mazbatası”, s.5;

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: III, Cilt: 20, Birleşim: 78, 15.6.1930,

Resmi Gazete, Sayı: 1212, 10 Haziran 1929.

Resmi Gazete, Sayı: 1533, 30 Haziran 1930.

Resmi Gazete, 31 Mayıs 1943, Sayı 5417.

Resmi Gazete, 11 Mayıs 1944, Sayı 5703.

Resmi Gazete ,29 Aralık 1945, Sayı 6193.

Düştur, I. Tertip, Cilt: 6, 458-460.

**Sürelî Yayınlar**

“ Kibrit İnhisarının Şirkete Verilmemesi Takarrür Etti”, Akşam, 25 Ağustos 1928.

“Bir Alman Grubu İstikraz Teklif Ediyor, Cumhuriyet, 7 Mart 1930.

“Amerikan grubu ile mukavele tasdik edildi ”Milliyet, 16 Haziran 1930,

“Kibrit İnhisarı”, Yarın, 17 Haziran 1930

“Kibrit ve Çakmak inhisarı işletilmesi mukavelesi dün mecliste tasdik edildi ” Hakimiyet-i Milliye,.16 Haziran 1930.

“Yeni Kibrit Mukavelesine göre”.. Vakit, 12 Haziran 1930

”T.B.M Meclisinin tasdik ettiği mukaveleyi neşrediyoruz ”Hakimiyet-i Milliye, 17 Haziran 1930.

“M. Rist Dün Ankaradan avdet etti, ”Yarın, 28 Haziran 1930

“Kibrit Fabrikası inşaatı bitti”, Vakit, 17 Aralık 1931.

“Kibrit Şirketi Müdürü geldi ”Milliyet, 29 Mayıs 1932.

### Kitap ve Makaleler

Arol, F, Hasan, "‘Türkiye’de Kibrit Sanayiinin gelişimi Işığında İktisadi Siyaset ve Düşüncenin Dönüşümü, 1875-1952", *Türlük Araştırmaları Dergisi*-16, Güz 2004.

Atam, Şenay, "‘Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Osmanlı Kibrit Fabrikası ve Nizamnamesi’", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 22, Haziran 2020.

Deck, J. F, "‘ The Match Stick Colossus’", *Foreign Affairs*, Oct. 1930, Vol. 9, No. 1 (Oct. 1930), pp. 149-156 Published by: Council on Foreign Relations Stable, URL: <https://www.jstor.org/stable/20030335>

Demirbilek, Sinan (2012) "‘Tek Parti Döneminde İnhisarlar,’" *Çağdaş Türkiye Tarihi, Araştırmaları Dergisi*, XII/ 24, Bahar /2012.

Doğruel, Fatma, Doğruel, A. Suut, *Osmanlı’dan Günümüze Tekel*, Yay. Haz. Nihal Öztekin, *Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları*, İstanbul 2000.

Eryaman Ayşe, "‘Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türkiye’de Kibrit Fiyatlarının Cumhuriyet Gazetesi Sütunlarına Yansıması (1924-1943’", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies XX/41 (2020-Güz/Autumn)*.

Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2015

Güdek Gölçek, Şeyda; Gölçek, Ali Gökhan, "‘Erken Cumhuriyet Dönemi Tekel Uygulamaları: 1920-1950 Döneminde Tuz, İspirto Ve İspirtolu İçkiler İle Kibrit’", *CTAD*, Yıl 15, Sayı 30 (Güz 2019)

İmamoğlu, Deniz Ö, H.V. (2016), "‘Sinop Kibrit Fabrikası’", *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Özel Sayı: 2.

Kaya Dr Mutlu, Prof.Dr. Cevdet Yılmaz, "‘Sanayide Yer Seçimini Etkileyen Faktörlere Bir Örnek; Türkiye Kibrit İnhisarı ve Sinop Kibrit Fabrikası’", *Doğu Coğrafya Dergisi* 35.

Ökçün A. Gündüz, "‘XIX. Yüzyıldaki İmalat Sanayii Alanında Verilen Ruhsat ve İmtiyazların Ana Çizgileri ’" *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C XXVII, S1.1972.

Müderrişoğlu Alptekin, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1990. *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Cilt I, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.

Partnoy Frank, *The Match King: Ivar Kreuger the financial genius behind a century of wall street scandals* (1st ed.), Public Affairs, New York 2009.

Sükan Bige, "‘İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Türkiye’de Yabancı Sermaye Anlayışı’", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 54, 2014

Toprak Zafer, *Milli İktisat - Milli Burjuva*, İstanbul 1995.



Türken, Serhat, “İsveç İşletme Tarihinde Tartışmalı Bir Portre: Bir Bilimsel Biyografi Denemesi”, Ivar Kreuger, Erişim Tarihi: 28 Mart 2023, <https://www.researchgate.net/publication362431155>

Track R. Roger; *The United States Response to Turkish Nationalism and Reform, 1914-1939*, The University of Minnesota Press, Minneapolis 1971.

Tezel, Yahya. S, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, (1923-1950)* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 5. Baskı, Çankaya, Ankara Ekim 2002.

Yalçın Acar, *Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963)*, V. Baskı, Vipaş A.Ş Bursa, 1999.

Yurtoğlu Nadir, Mustafa Eğilmez, “Tarihsel Gelişim Süreci İçerisinde Türkiye’de Kibrit İnhisarı, (1923-950)”. 1.Uluslararası Ekonomi Araştırmaları ve Finansal Piyasalar Kongresi, Kastamonu Üniversitesi, Şubat, 2021.

### Extended Abstract

In the early years of the newly founded Republic of Turkey, the country's authorities followed the monopolistic practices inherited from the Ottoman Empire. Monopolies can be considered favorable in terms of giving benefits such as considerable contributions to budget revenues, job creation, and economic development. Making monopolistic practices based on legal and institutional processes and distributing these practices has become a critical policy in this age. As a result of this policy, matches became one of the goods monopolized in order to generate new sources of revenue for the government. The tax collected from matches, which was one of the country's important sources of income, especially during the War of Independence, served as a source of financing for military and war expenses during the war and played a key role in meeting material needs.

In the process that started with the proclamation of the Turkish Republic, the administrators of the period made monopoly agreements with foreign companies in which the state was the major partner, along with the newly established monopolies and economic policies adopted at the Izmir Economic Congress. During the country's development efforts, it was decided to produce the goods needed by the economic sector in the domestic industry in order to help the state get out of the difficult situation it was in. For this reason, work has been initiated to build a factory that produces matches within the country instead of matches imported from abroad.

The first exclusive right was given to Ozin/Flanders, a Belgian company, in 1924. Later, this process continued gradually with Türkiye Kibrit inhisarı T.A.Ş and The American Turkish Investment Corporation until the monopoly was abolished by the Turkish Government in 1946. When all This information is evaluated, it shows that one of the economic development goals of the government of the Republic of Turkey is to establish the domestic match industry. However, considering that one of the first attempts at match exclusivity was the transfer of monopoly to a company and taking steps to establish a match factory before state control, we can say that the determination of the Republic's executive team to establish a match industry in Turkey is clear.

During the period when the principle of Statism was adopted, which started in the 1930s, the Republican Government increased the amount of these resources, including monopoly revenues, and used these resources to finance industrial and infrastructure investments. Exclusive revenues, together with other government revenues, constituted a significant part of the general budget. During the Match Monopoly process, investments were made to

establish and operate factories to produce matches, improvements were made, and they were supported and encouraged by the loan received from The American Turkish Investment Corporation.

When the developments in this regard are evaluated, we can say that important steps have been taken in match production in Turkey with match monopoly. Lack of competition has brought about expensiveness in monopoly products. The companies that have exclusive rights to matches have made great profits by keeping the prices high because they are unique in this field. For example, it has been observed that match prices in Turkey are determined within the framework of agreements made between the company to which the monopoly is transferred and the Turkish government. According to the agreement, the price of matches is determined based on the value and cost of the dollar. Thus, it appears that the government intends to keep match prices in line with the terms of the agreement while transferring exclusive rights to foreign companies.

On the other hand, one of the important results of the match monopoly was that a significant part of the founding capital of the Central Bank of the Republic of Turkey was provided with a loan received from The Turkish American Investment Corporation in 1930 in return for the transfer of the match monopoly. The company's large investment and control over the match monopoly have contributed to the development of the Turkish Economy. Considering all these developments, it can be seen that the national interests of both the state and the nation and the principle of full independence are accepted as the basis for the policies followed. With the foundation of the Büyükdere Match Factory and the beginning of manufacturing activities in 1931 by The American Turkish Investment Corporation, which took over the match monopoly operation, the first matches began to be utilized locally, to reduce reliance on foreign sources. In the long term, expanding the factory and exporting matches abroad were among the government's goals. We can say that the Büyükdere Match Factory has fulfilled its commitment in terms of meeting the country's needs and eliminating foreign dependency on the matches it produces. With the transfer of the factory to the Turkish government in 1943, one of the goals of the monopoly agreement was achieved. As a result, considering all these developments, it can be seen how important the match monopoly process is for the development of the country, together with the economic policies followed.